

مبانی اندیشه سیاسی و شیوه حکومتی حسن صباح

تألیف:

میرزا کمالیان

انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی، واحد همدان

۱۳۹۵

سرشناسه	: کمالیان، عزیز، ۱۳۵۲ -
عنوان و نام پدیدآور	: میانی اندیشه سیاسی و شیوه حکومتی حسن صباح / تالیف: عزیز کمالیان
مشخصات نشر	: همدان: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد همدان ۱۳۹۵
مشخصات ظاهری	: ۱۶۴ ص. مصور
شابک	: ۹۷۸۹۶۴۱۰۳۹۸۶۰
وضعیت فهرست نویسی	: فیا
یادداشت	: کتابنامه.
موضوع	: ایران - تاریخ - اسماعیلیان، ۴۸۳-۶۵۴ق. - سیاست و حکومت
شناسه اف‌بی‌سی	: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد همدان
رده بندی کنگره	: DSR ۸۶۳ / ک۸م۲
رده بندی دیویی	: ۹۵۵/۰۵۴۱۰۹۲
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۲۰۰۴۵۳

انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان

میانی اندیشه سیاسی و شیوه حکومتی حسن صباح

تألیف: عزیز کمالیان

ناشر: انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان

چاپ اول: ۳۹۵

طراح جلد: دکتر حسین اردلان

صفحه آرای: لیلا عواطفی اکمل

قیمت: ۱۴۰۰۰۰ ریال

ISBN: 9789641039860

حق چاپ برای دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان محفوظ است

نشانی: همدان، بلوار امام خمینی (ره)، بلوار پروفیسور موسیوند، دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان - تلفن: ۰۸۱۳-۴۴۹۴۱۵۱

فصل اول: اندیشه سیاسی و حکومت از صدر اسلام تا پایان خلافت اسماعیلیان

۱۱	اندیشه سیاسی و مبانی حکومت در اسلام
۱۴	مشروعیت حکومت در اسلام
۱۶	ساختار اولیه دولت در اسلام
۱۷	اقدامات اولیه تشکیل حکومت پیامبر (ص)
۱۷	پایه‌های حکومت پیامبر (ص)
۱۹	ب) شکل‌گیری نهاد خلافت
۲۱	ج) امویان (۴۱ تا ۱۳۲ هجری)
۲۲	تشکیلات سیاسی، نظامی و اداری امویان
۲۳	ج) حکومت عباسیان
۲۴	ساختار قدرت و حکومت عباسیان
۲۷	ح) اسماعیلیه
۲۷	پیدایش، شکل‌گیری و دسته‌بندی‌ها
۳۰	اندیشه‌های سیاسی اسماعیلیه
۳۳	دولت اسماعیلی فاطمی (۲۹۷ق تا ۵۶۷ق)
۳۴	ساختار دولت فاطمیان

فصل دوم: عوامل زمینه‌ساز حکومت نزاریان

۴۱	خاستگاه و زمینه‌های مذهبی گسترش شیعه در ایران
۴۴	بسترها و زمینه‌های گسترش شیعه اسماعیلی در ایران
۴۸	علل سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی
۵۳	نقش شخصیتی حسن صباح

فصل سوم: مبانی حکومت و اندیشه‌های سیاسی حسن صباح

۵۵	 مروری بر زندگی حسن صباح
۵۶	 زمینه‌های شکل‌گیری اندیشه‌های اولیه
۵۹	 اصول تعلیمات جدید
۵۹	 اصل اول: (شناخت خدا بوسیله آموزش امام)
۶۱	 اصل دوم: (توکل و وجود معلم صادق)
۶۲	 اصل سوم: (انحصار هدایت بدست امام)
۶۲	 اصل چهارم: (امام اسماعیل تنها مرجع صادق)
۶۵	 امام / رهبر و مختصات امام در اندیشه حسن صباح
۶۵	 تعریف امامت
۶۶	 مقام امامت
۷۱	 امام بالاتر از رسول - نبی
۷۵	 امام در مقام خلیفه* تام الاختیار الهی
۷۹	 مشروعیت امام و حکومت
۸۳	 مهدویت و ظهور قائم
۸۷	 نیابت و نمایندگی تام از امام غایب در دین و حکومت
۹۱	 پیوستگی رهبری دینی و سیاسی (تئوکراسی)
۹۳	 مبانی مبارزاتی
۹۸	 برابری ملت‌ها
۹۸	 بی‌طبقه بودن
۹۸	 سازمان دعوت و مراتب آن

فصل چهارم: سازمان و مراکز حکومتی حسن صباح

۱۰۵	 الموت و کارکردهای چندگانه
۱۰۵	 سرزمین موعود (بلدة الاقبال)

۱۰۸.....	دارالهیجره.....
۱۰۹.....	پایتخت حکومت نوینباد.....
۱۱۰.....	سپر تدافعی و استراتژیکی.....
۱۱۱.....	مرکز آموزش های عقیدتی، سیاسی، نظامی و ستادی.....
۱۱۲.....	جغرافیای سیاسی خاص الموت.....
۱۱۳.....	دوران حکومت و شکل حکومتی حسن صباح.....
۱۱۶.....	ارکان دولت حسن صباح.....
۱۱۶.....	۱. جمعیت.....
۱۱۷.....	۲. قلمرو.....
۱۱۹.....	۳. حکومت.....
۱۲۵.....	هرم قدرت در دولت نزار.....
۱۲۵.....	نهاد امامت و رهبری.....
۱۲۶.....	رؤسای محلی.....
۱۲۷.....	فرماندهان قلاع (محتشمان).....
۱۲۹.....	سازمان فدائیان.....
۱۳۲.....	ارتش.....
۱۳۴.....	شگردهای سیاسی واجتماعی در جهت استحکام ومانایی دولت قلاع.....
۱۳۴.....	ترور شخصیت های بزرگ و مخالف دولت نزاریان.....
۱۳۵.....	نفوذ در دربار جهت تهدید، جاسوسی و تفرقه افکنی بین اشراف.....
۱۳۷.....	سیاست خارجی دولت نزاری.....
۱۳۷.....	الف) جهاد مسلحانه.....
۱۳۸.....	ب) جهاد فرهنگی.....
۱۳۸.....	مراکز فرهنگی و ادبی.....
۱۴۰.....	انتصاب جانشین حسن و شورای رهبری.....
۱۴۱.....	دستاوردهای حکومتی حسن صباح.....
۱۴۷.....	کتاب نامه.....
۱۵۳.....	ضمائم.....

مقدمه

در اسلام اصل تشکیل حکومت برای اقامه حدود و مقررات الهی و عدل و داد در بین مسلمانان و رساندن فرد و جامعه به کمال و سعادت است و حکومت همواره محملی برای هدایت و کنترل پیروان و رشد پیروان خود و یا به عبارتی ساختن انسان کامل می‌باشد. در این معنا حکومت اسلامی با برخورداری از پشتوانه وحی الهی، قوی‌ترین اهرم و نیروی محرکه تحولات عقیدتی و اجتماعی بوده، که به دست پیامبر (ص) میسر شد. در اسلام دولت و سیاست به گونه‌ای ظریف درهم تنیده و در زندگی انسان‌ها وارد شده است. این حکومت اسلامی واقعیت روزمره‌ای است که در طول تاریخ اسلامی همواره عامل سرنوشت‌ساز و پیش‌برنده حکومت‌ها و ریشه مشروعیت و مقبولیت آنان بوده است.

در واقع این نخستین اندیشه سیاسی و شیوه حکومتی در اسلام بود و حکومت‌های بعد از پیامبر (ص)، بنابر نص و سیره نبوی تحلیف انسانی و سیر تاریخی و البته در قرون میانه بر پایه دانش سیاسی در جهان اسلام شکل گرفت و به آن رسید. در این شیوه حکومتی، استقرار حاکم در رأس هرم دولت و جامعه اسلامی نیز به صراحت بیان و ارکان و زیرمجموعه‌های آن نیز تبیین شده است.

بنابراین غالب گفتمان‌های سیاسی بعد از رحلت پیامبر (ص) در قالب اهل سنت و تشیع ادامه یافت که تفاوت‌های اساسی در ارائه و عمل داشتند، به خصوص در مورد امام و رهبر جامعه اسلامی و نوع انتخاب وی.

در درون مکتب فکری و سیاسی شیعه هم انشعاب‌هایی به وجود آمد از جمله بعد از شهادت امام سجاد (ع) که فرقه زیدیه ظهور نمود و حدود پنجاه سال بعد هم پس از شهادت امام صادق (ع) شعبه دیگری از تشیع به نام اسماعیلیان وجود آمد که خود این اسماعیلیان اولیه هم به سه گروه خالصه، مبارکیه و قرامطه تقسیم شدند.

لازم به ذکر است که اندیشه‌های سیاسی اسماعیلیه فلسفی است و در این مکتب در اوج اندیشه‌های آنان خداوند قرار دارد به عنوان مبدع اول و علت العلل و علت غایی و پس از

خداوند، پیامبر به عنوان مظهر عقل کل قرار دارد که به عنوان واسطه و رابط خداوند و مردم است و البته زمینه‌ساز حضور امام اسماعیلی. پس از پیامبر، امام قرار دارد که می‌توان گفت تمام آموزه‌های آنان حول محور امام می‌چرخد و در حقیقت امامت جزئی از سلسله نبوت است و امام معلم معصوم و مؤید من عندالله است و عالم به غیب و اسرار و بواطن انسان‌ها و رهبر جامعه، که نصب او فقط از جانب خداوند میسر است. امامان در اندیشه اسماعیلی به پنج درجه تقسیم شده‌اند: اول امام مقیم، امام اساس، امام متمم، امام مستقر و امام مستودع.

اسماعیلیان دین را از سیاست جدا ندانسته و تنها حکومت بر حق را حکومتی می‌دانند که امام در رأس آن باشد. در صورتیکه خداوند انتخاب شده باشد. این امام مجری احکام شریعت است و لذا حکومت یک امر متأخر است، که اصل تشکیل آن برای اجرای شریعت اسلامی و رستگاری و هدایت امت است. بنابراین تشکیل حکومت از وظایف امام است.

البته اسماعیلیان از طریق «الله» مدی، اولین امام حاضر و حاکم اسماعیلیان فاطمی، نسب خود را به امام جعفر صادق (ع) می‌رسانند و قبل از ایشان هم به امامان قبلی، تا در نهایت، نسب و حکومت آنان به پیامبر (ص) می‌رسد.

فاطمیان مصر در سال ۲۹۷ هـ ق موفق به تشکیل حکومت و تشکیل دولت شدند و اینان در عقاید مذهبی و کلامی و شیوه حکومتی خود، به‌علاوه عنوان مرکز خلافت اسلامی و حکومت‌های محلی تابعه عباسی در تضاد بودند. آنان در برصه سیاسی، مذهبی و فرهنگی، فعالیت‌های گسترده‌ای در تبلیغ و ترویج اسماعیلیه و جذب نوادگان به کمک داعیان زبده و توانمند در سرزمین‌های اسلامی و بخصوص ایران خود داشتند و آنان در ایران به موفقیت‌های چشمگیری دست یافتند. در این بین حسن صباح یکی از این افراد بود که در ابتدا مذهب شیعه دوازده امامی داشت و بر اثر تبلیغات داعیان بزرگ ایرانی به اسماعیلیه گروید و پس از طی مراحل دعوت در ایران و مصر به مقام داعی رسید و مأمور تبلیغ و دعوت به مذهب اسماعیلیه در ایران شد. وی بر اثر تجارب، مطالعات، آگاهی‌های سیاسی و اجتماعی و پشتوانه علمی و فلسفی و قدرت رهبری خود توانست افراد زیادی را به سوی خود جذب نماید و باتسخیر قلعه الموت به عنوان پایتخت، اولین گام را در تثبیت عقاید خود و تشکیل حکومت اسماعیلیان در ایران بردارد.

وی در ابتدا برای فاطمیان مصر دعوت و تبلیغ می‌نمود. پس از مرگ مستنصر، هشتمین خلیفه فاطمی، از نزار، فرزند ارشد وی حمایت و پشتیبانی کرد و به نام وی تبلیغ می‌کرد. اما پس از مرگ

نزار، از اسماعیلیان مصر جدا و، با پایه‌گذاری گفت‌وگوهای جدیدی در عرصه کلامی و سیاسی، تحت عنوان «تعلیمات جدید» و گرایش به امام غایب، که البته هیچ‌گاه نامی از وی بر زبان نیاورد، بنای حکومت جدید و مبارزه با دشمنان اسماعیلی که شامل خلفای عباسی و سلجوقیان بود را گذاشت. حسن اصول تعلیمات خود را بر اصل امامت قرارداد و گفت امام، تنها معلم صادق است که انحصار تعلیم در اختیار اوست و برآورنده نیازهای پیروان خود و تام‌الاختیار در رهبری و اعلام نظر است و متکی بر رأی و خرد خود، البته عقل نیز این امام را تأیید و به کمک او می‌آید. وی در سلسله مراتب ساختار سازمان دعوت و پایه‌های فکری و کلامی خود، پیامبر را حذف و امام را محور نظام کلامی قرار داد، که البته از پیامبر هم جایگاه بالاتری دارد. وی با تلفیق دو دیدگاه امامت شیعی و فرقه ایزدی ایرانی (دارای قدرت و عنایت قدسی) امام جدیدی در عرصه اجتماع خلق نمود که مصداق انسان کامل در اندیشه فیلسوفانه وی و امثال فارابی بود. این اندیشه که ابتدا صورت کلامی داشت در سیاست ظهور و بروز یافت.

حسن برای این امام تبلیغ می‌کرد و مردم را جانشین امام غایب، یعنی حجت وی می‌نامید که با او در ارتباط است و البته خواستهای مردم را به امام و فرمایشات امام را به مردم انتقال می‌داد. دعوت و اصول تعلیمات وی در بین کُرشی معزلی، شاعره و حتی شیعیان امامیه چالشی ایجاد نمود، به خصوص که با اندیشه‌های خلافت عباسی و دستگاه فرمانروایی سلجوقیان در ستیز و رویارویی بود. در سایه همین ایدئولوژی و شرایط مذهب، سیاسی و فرهنگی و اقتصادی ایران، مردمان زیادی به وی گرویدند و او توانست با کمک داعیان طایفان مطیع و فرمانبردار خود بر قلاعی در جای جای ایران دست یابد و نهضت نزاریان را که در اصل جنبش آزادی‌خواهانه مردم ایران برابر حاکمان سلجوقی و عباسی بود، پایه‌گذاری کند، که رنج دشمنی‌های فراوان سلجوقیان و عباسیان و نداشتن پشتوانه فکری و سیاسی و اقتصادی از سوی طایفان، نزدیک به دو قرن پایداری نماید و حتی در شام نیز نهضت نزاریان را پایه‌گذاری کند.

هدف این نوشتار، در واقع جستاری در منابع و کتب تاریخی در زمینه علل پیدایش مذهب و حکومت اسماعیلیه در ایران و چگونگی رشد و گسترش این نهضت و آشکار نمودن مبانی اندیشه‌های سیاسی و حکومتی نزاریان، شیوه حکومت‌داری و همچنین بررسی حقایق تاریخی و افسانه‌های گفته شده در مورد این فرقه است.

به همین منظور مطالب در چهار بخش تنظیم گردیده است که به خوانندگان گرامی تقدیم می‌گردد.

بخش اول: به معرفی اندیشه‌های سیاسی اسلامی و حکومت از صدر اسلام تا پایان خلافت فاطمیان و همچنین مشروعیت حکومت دینی در اسلام، ساختار اولیه دولت و شکل‌گیری نهاد خلافت، تشکیل حکومت امویان، عباسیان و اسماعیلیه در مصر می‌پردازد.

بخش دوم: به بررسی عوامل زمینه‌ساز حکومت نزاریان در ایران از جمله، خاستگاه و زمینه‌های مذهبی گسترش شیعه در ایران و بسترها و علل رشد و فراگیری شیعه اسماعیلیه و اسباب و شرایط مذهبی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی موجود در جامعه آن زمان ایران می‌پردازد.

بخش سوم: به بررسی اندیشه سیاسی و مبانی حکومتی حسن صباح، شامل شکل‌گیری اندیشه‌های سیاسی اولیه، اصول و احکامات جدید، جایگاه امام و رهبر در این مذهب، مهدویت، نیابت و نمایندگی تام از امام غایب، برپایی حکومت‌ها، بی‌طبقه بودن و اهداف شکل‌گیری سازمان دعوت می‌پردازد.

بخش چهارم: به سازمان حکومتی حسن و پایه‌های شکل‌گیری این حکومت نوپا، شیوه‌های دفاعی و استراتژیکی، ارکان دولت، فرماندهان قلاع، فرمانان فدائیان، ارتش، سیاست‌های خارجی، مراکز فرهنگی و ادبی و جانشینان وی می‌پردازد.

در ارتباط با تهیه و تدوین این کتاب از رهنمود مشفقانه اساتید و گرامیای آقایان دکتر ناصری طاهری، استاد عبدالله مظاهری و دکتر سید حمید حسینی بهره‌منی گشودم. سپاسگزارم.

عزیز کمالیان

زمستان ۹۴